

ความสัมพันธ์ของชาดกในคัมภีร์กับชาดก
ในภาพสลักหินที่สถูปภารहुต

**The Relationship between Jātaka stories in
Buddhist Scriptures and Those in Sculptures of
Bharhut Stupa**

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานิโย

ความสัมพันธ์ของชาดกในคัมภีร์กับชาดกในภาพสลัก หินที่สถูปการุฬ

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานินโย

บทคัดย่อ

บทความนี้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของชาดกในพระไตรปิฎก อรรถกถา และภาพสลักหินที่สถูปการุฬ มีผลที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกส่วนใหญ่ได้อาศัย “คาถาชาดก” ในพระไตรปิฎกเป็นบรรทัดฐานในการสร้าง แต่มีภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกบางส่วนที่มีเรื่องราวปรากฏอยู่ใน “อรรถกถาชาดก” รวมอยู่ด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าเนื้อหาใน “อรรถกถาชาดก” นั้น อย่างน้อยมีส่วนที่เกิดขึ้นก่อนการสร้างภาพสลักหินที่การุฬ กล่าวคือ เกิดขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 3 ซึ่งการนำหลักฐานจากภาพสลักหิน อันเป็นหลักฐานที่มีอายุการสร้างค่อนข้างชัดเจน มาช่วยในการระบุอายุการเกิดขึ้นของเนื้อหาในคัมภีร์ เป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพและมีความน่าเชื่อถือสูง

คำสำคัญ: ชาดก, สถูปการุฬ, คาถา, อรรถกถา, ภาพสลักหิน

The Relationship between Jātaka stories in Buddhist Scriptures and Those in Sculptures of Bharhut Stupa

Phramaha Pongsak THANIYO

Abstract

This paper presents a study on the relationship between Jātaka stories in the Buddhist scriptures and those in the sculptures of Bharhut stupa. A result of this study clearly shows that many sculptures of Bharhut stupa were built based on Jātaka verses (gāthā) in the Pāli canon, however, besides the Pāli canon, some sculptures based on Jātaka commentaries as well. This brings us to a conclusion that at least some parts of the Jātaka commentaries had come into existence before sculptures at Bharhut stupa, approximately 2nd century B.C. Referring to sculptures or archeological witnesses of which age is comparatively reliable is deemed a highly efficient and reliable way to provide a good hint for determining when Buddhist scriptures were composed.

Keywords: Jātaka, Bharhut stupa, Verses, Commentaries, Sculptures

บทนำ

“ชาดก” (Jātaka) เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงประวัติการสร้างบารมีในอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็น “พระโพธิสัตว์” (Bodhisatta) หรือ “พระมหาสัตว์” (Mahāsatta) ซึ่งพระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงเพื่อเป็นอุทาหรณ์สอนใจให้ระลึกถึงวงจรสังสารวัฏและกฎแห่งกรรมซึ่งทุกผู้ทุกนามล้วนตกอยู่ภายใต้กฎนี้

สำหรับบทความนี้ ผู้เขียนจะขอนำเสนอความสัมพันธ์ของชาดกที่ปรากฏอยู่ใน “คัมภีร์” และชาดกใน “ภาพสลักหินที่สถูปการุฬ” เป็นกรณีศึกษา โดย “คัมภีร์” ในที่นี้หมายถึงเอาพระไตรปิฎก ซึ่งถือว่ามีความเก่าแก่ที่สุดในชั้นคัมภีร์ ที่ปรากฏด้วย “ร้อยกรอง” หรือ “คาถา” และคัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่ปรากฏด้วย “ร้อยแก้ว” ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่อธิบายขยายความในพระไตรปิฎก และสำหรับ “ภาพสลักหินที่สถูปการุฬ” นี้เป็นภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังคงหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน เป็นการนำเสนอความสัมพันธ์ของชาดกในพระไตรปิฎก อรรถกถา และสถูปการุฬเพื่อให้เห็นถึงลำดับการกำเนิด และอาจนำไปสู่ประเด็นที่จะทำให้เกิดเห็นถึง “ความเก่าใหม่” ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาอีกด้วย

งานวิจัยที่ผ่านมาเกี่ยวกับชาดก

ในวงวิชาการได้วิจัยเรื่องราวเกี่ยวกับ “ชาดก” ในรูปแบบต่าง ๆ มากมายในรอบศตวรรษที่ผ่านมา โดยผลงานวิจัยที่ได้รับการยอมรับและถูกหยิบยกขึ้นมา อาทิ

งานรวบรวมคาถาชาดกและอรรถกถาชาดกของ Fausböll ในปี พ.ศ. 2420¹ งานแปลและวิจัยของ T.W. Rhys Davids ในปี พ.ศ. 2423² ซึ่งผลงานทั้ง 2 นี้ นับเป็นงานวิจัยชิ้นต้น ๆ ของชาดกที่ปรากฏใน พระไตรปิฎกและอรรถกถาบาลี นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่กล่าวถึงการ กำเนิดของชาดก โดย Egaku Mayeda ในปี พ.ศ. 2507³ สำหรับงานวิจัย ที่กล่าวมาในช่วงต้นนี้นับเป็น “การวิจัยเชิงคัมภีร์”⁴

¹ *The Jātaka, together with its Commentary, being Tales of the Anterior Births of Gotama Buddha* vol.I-VI . 1877-1896. edited by V. Fausböll. London: PTS. (reprint. 1990-1991. Oxford: PTS)

² *Buddhist Birth Stories* . 1880. translated from V. Fausböll's edition of the Pali Text by T. W. Rhys Davids. London: Trübner. (new and revised edition by Mrs. Rhys Davids. 1924. London: Routledge)

³ Mayeda (1964 : 735-740)

⁴ สำหรับการวิจัยทางพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งออกได้ 2 รูปแบบ ได้แก่ 1. การศึกษาวิจัยเชิงคัมภีร์ (Document Research) เป็นการศึกษาค้นคว้า โดยอาศัยแหล่งข้อมูลสำคัญ คือ คัมภีร์พระพุทธศาสนาของนิกายต่าง ๆ ที่บันทึกด้วยภาษาที่ต่างกัน รวมถึงบันทึกประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง 2. การศึกษาวิจัยภาคสนาม (Field Research) เป็นการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยา โดยศึกษาความสัมพันธ์ของคำสอน หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนากับ บุคคลหรือสังคมที่เกี่ยวข้อง นอกจากการศึกษาวิจัยเชิงสังคมวิทยาแล้ว ยังมีการศึกษาวิจัยเชิงพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นการวิจัยโดยการนำหลักการศึกษาวิจัยเชิงโบราณคดี มาศึกษาหาความสัมพันธ์กับสิ่งที่ปรากฏในคัมภีร์ (พระมหา พงศ์ศักดิ์ จานีโย 2559: 5-10)

ในอีกด้านหนึ่งของงานวิจัยเกี่ยวกับชาตก เป็นผลงานที่เกี่ยวข้องกับ “การวิจัยเชิงพุทธศิลป์”⁵ ในยุคอินเดียโบราณ อาทิ ประติมากรรมภาพสลักหินเล่าเรื่องชาตกที่สถูปภารหุต (Bharhut) ของ A. Cunningham ในปี พ.ศ. 2422⁶

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่รวมเอา “การวิจัยเชิงคัมภีร์” และ “การวิจัยเชิงพุทธศิลป์” ไว้ด้วยกันโดยเป็นงานวิจัยที่รวบรวมและศึกษาเปรียบเทียบเรื่องราวของชาตกที่ปรากฏในคัมภีร์สายจารีตต่าง ๆ รวมถึงภาพสลักหินเล่าเรื่องชาตกที่สถูปภารหุตและสาณูจี โดย Ryushō Hikata ในปี พ.ศ. 2497⁷

ชาตกในคัมภีร์ที่ปรากฏและสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

ชาตกที่ปรากฏและสืบทอดมาถึงปัจจุบันมีอยู่ด้วยกัน 2 ประเภท ได้แก่ 1. คัมภีร์ที่ปรากฏเฉพาะเนื้อหาของชาตกเพียงอย่างเดียว และ 2. คัมภีร์ที่มีเนื้อหาของชาตกปรากฏอยู่เป็นแห่งๆ แทรกอยู่กับเนื้อหาอื่นในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งในที่นี้จะขอยกเพียงคัมภีร์ประเภทที่ 1 ขึ้นมาแนะนำ โดยคัมภีร์ประเภทนี้มีอยู่ด้วยกัน 5 คัมภีร์⁸ ได้แก่

⁵ ดูเชิงอรรถที่ 4

⁶ Cunningham (1879: 48-82)

⁷ *Honshō-kyōrui-no-shisō-shiteki-kenkyū* 本生經類の思想史的研究 (งานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ของแนวคิดในคัมภีร์ชาตกและคัมภีร์เทียบเคียง). 1954. Tokyo: Toyo Bunko. (revised and enlarged edition. 1978. Tokyo: Sankibo-busshorin)

⁸ Hikata (1978a: 96-108)

1. คาถาชาดก (Jātaka) และอรรถกถาชาดก (Jātakatṭhakathā) เป็นชาดกที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาบาลีเถรวาทซึ่งเราคำนึงเคยกันเป็นอย่างดี มีเรื่องราวอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ชาดกที่อยู่ในพระไตรปิฎกบาลีได้ปรากฏเฉพาะในรูปของ “ร้อยกรอง” หรือ “คาถา” เท่านั้น แบ่งออกเป็น 22 นิบาต เริ่มตั้งแต่เอกนิบาต (ekanipāta) ไปจนถึงมหานิบาต (mahānipāta) รวมทั้งสิ้น 547 เรื่อง

สำหรับชาดกที่ปรากฏอยู่ในอรรถกถานั้นเป็นรูปของ “ร้อยแก้ว” ซึ่งเป็นการบรรยายเนื้อหา โดยสามารถแบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ

ก. เรื่องราวในปัจจุบัน (paccuppannavatthu) เป็นการแสดงถึงเหตุที่พระพุทธรูปองค์ใดองค์หนึ่งเล่าเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ให้ฟัง

ข. เรื่องราวในอดีต (atītavatthu) เป็นเรื่องราวที่กล่าวสืบเนื่องจากร່ายเรื่องราวที่เป็นเหตุในปัจจุบันในข้อ ก สำหรับเนื้อหาในส่วนนี้จะมีคาถาชาดกที่ถูกนำมาจากพระไตรปิฎกอยู่เป็นแห่ง ๆ

ค. อรรถาธิบายขยายศัพท์ (veyyākaraṇa) ซึ่งโดยมากเป็นการอธิบายขยายความของศัพท์ที่ปรากฏอยู่ในคาถาชาดกที่อยู่ในข้อ ข

ง. ประชุมชาดก (samodhāna) เป็นการผูกเรื่องราวในอดีตและปัจจุบันเข้าด้วยกัน โดยระบุว่าบุคคลในอดีตแต่ละท่านคือใครในปัจจุบัน ถือเป็นบทสรุปของชาดกในแต่ละเรื่อง

ดังนั้นเพื่อให้ง่ายต่อการศึกษางานส่วนใหญ่จะนำเนื้อหาที่อยู่ในคัมภีร์อรรถกถานี้มาทำการศึกษาวิจัย เพราะถือว่ามีเนื้อหาครบถ้วนทั้งส่วนที่เป็นพระไตรปิฎกและอรรถกถา อาทิ งานของ V. Fausböll และ T. W. Rhys Davids ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น

2. จรียาปิฎก (*Cariyāpiṭaka*)⁹ เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมเรื่องราวในอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในรูปแบบของ “คาถา” หรือ “ร้อยกรอง” โดยแบ่งตาม “บารมีสิบทัศ” มีทานบารมีเป็นต้น รวม 35 เรื่อง กล่าวคือ เรื่องที่ 1-10 เป็นเรื่องราวของการสร้าง “ทานบารมี” ของพระโพธิสัตว์ เรื่องที่ 11-20 เป็น “ศีลบารมี” เรื่องที่ 21-25 เป็น “เนกขัมบารมี” เรื่องที่ 26 เป็น “อธิษฐานบารมี” เรื่องที่ 27-32 เป็น “สัจจบารมี” เรื่องที่ 33-34 เป็น “เมตตาบารมี” และเรื่องที่ 35 เป็น “อุเบกขาบารมี”

3. ชาดกมालา (*Jātaka-mālā*)¹⁰ เป็นชาดกที่รวบรวมเรื่องราวในอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยแบ่งตาม “บารมีสิบทัศ” มีทานบารมีเป็นต้น รวม 34 เรื่อง ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับ “จรียาปิฎก” ต่างกันตรงที่รูปแบบเรื่องราว กล่าวคือ “ชาดกมालา” นี้เป็นรูปแบบของ “ร้อยกรอง” และ “ร้อยแก้ว” ในการดำเนินเรื่องราว สำหรับ “ชาดกมालา” นี้รจนาขึ้นโดยท่าน “อารยสุร” (*Āryasūra*) มีทั้งต้นฉบับสันสกฤตและฉบับแปลทิเบตที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน แม้ต้นฉบับจะเป็นภาษาสันสกฤต

⁹ *Buddhavaṃsa and Cariyāpiṭaka*. 1995. edited by N. A. Jayawickrama. Oxford: PTS. (first printed. 1974. London: Distributed by Routledge & Kegan Paul)

¹⁰ *The Jātaka-mālā, or Bodhisattvāvadāna-mālā*. 1891. edited by H. Kern. Boston: Published for Harvard University by Ginn.

ยังต้องอาศัยเนื้อหาที่อยู่ในคัมภีร์ชาดกอื่น ๆ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นมาประกอบด้วย

ชาดกที่ปรากฏในภาพสลักหินที่สถูปการุฬ

นักวิชาการส่วนใหญ่ต่างยอมรับภาพสลักหิน “สถูปการุฬ” ว่าเป็นภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังคงหลงเหลือมาถึงปัจจุบัน ซึ่งองค์พระสถูปได้เริ่มต้นสร้างขึ้นในปลายราชวงศ์เมารยะ (Maurya: B.C. 322-185) และสร้างต่อเติมให้สมบูรณ์ในสมัยราชวงศ์ศุงคะ (Śunga: B.C. 185-75) สำหรับความเก่าแก่ของภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกนี้ แม้นักวิชาการที่มีความเห็นที่ต่างกันออกไปบ้าง เช่น A. Cunningham เห็นว่าภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกถูกสร้างขึ้นในช่วง B.C. 250-150 ในขณะที่ E. Hultzsch เห็นว่าถูกสร้างขึ้นในช่วง B.C. 2-1c สำหรับ A. Foucher เห็นว่าถูกสร้างขึ้นราว B.C. 2c และ G. Bühler เห็นว่าถูกสร้างขึ้นในช่วง B.C. 2 - A.D. 1c¹⁴ แต่ส่วนใหญ่มีความเห็นว่ายู่ราวพุทธศตวรรษที่ 3 หรือ 2 ศตวรรษก่อนคริสต์กาล

เมื่อพิจารณาถึงโครงสร้างของชาดกที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกที่ประกอบด้วย ก. เรื่องราวในปัจจุบัน ข. เรื่องราวในอดีต (รวมถึงคาถาชาดกที่นำมาจากพระไตรปิฎก) ค. อรรถาธิบายขยายศัพท์และง. ประชุมชาดก ดังที่กล่าวไว้แล้วในข้างต้น พบว่าภาพสลักหินนั้นมีเพียง ข. เรื่องราวในอดีตเท่านั้น ไม่พบเรื่องราวในส่วนอื่นซึ่งภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกที่ปรากฏอยู่ที่สถูปการุฬนั้น เมื่อนำมาจัดกลุ่มสามารถแบ่งได้ดังนี้¹⁵

¹⁴ Sugimoto (1960: 149)

¹⁵ Hikata (1978b: 1-7)

A. ภาพสลักหินที่มีชื่อจารึก

I. บ่งบอกว่าเป็นชาดก

a. อยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ (19 แผ่นภาพ)

ภาพสลักหินชาดกที่สถูปการุฬ	ชาดกฉบับ V. Fausböll
1. Miga-jātaka (Cunningham 1879: Plate XXV. No.1)	482. Ruru-jātaka ¹⁶
2. Nāga-J (ibid. Plate XXV. No.2)	267. Kakkāṭa-J
3. Yavamajhakiya-J (ibid. Plate XXV. No.3)	546. Mahā-ummagga-J ¹⁷
4. Mugapakaya-J (ibid. Plate XXV. No.4)	538. Mūgapakkha-J
5. Laṭuva-J (ibid. Plate XXVI. No.5)	357. Laṭukika-J
6. Chadaṃṭiya-J (ibid. Plate XXVI. No.6)	514. Chaddanta-J
7. Isiṃgiya-J (ibid. Plate XXVI. No.7)	523. Alambusa-J, 526. Naḷinikā-J
8. Yam bramano avayesi-J (ibid. Plate XXVI. No.8)	62. Aṇḍabhūta-J
9. Haṃsa-J (ibid. Plate XXVII. No.11, Kala 1951: No.35)	32. Nacca-J
10. Kinara-J (ibid. Plate XXVII. No.12)	481. Takkāriya-J, 504. Bhaḷlātiya-J
11. Isimiga-J (ibid. Plate XLIII. Fig.2)	12. Nigrodhamiga-J
12. Uda-J (ibid. Plate XLVI. Fig.2)	400. Dabbhapuppha-J
13. Secha-J (ibid. Plate XLVI. Fig.8)	174. Dūbhiyamakkāṭa-J

(อ่านต่อหน้า 178)

¹⁶ Jm 26 Ruru-jātaka, Cp 2.6 Rururāja-Cariya

¹⁷ Cp 3.6 Temiya-Cariya

(ต่อจากหน้า 177)

14. Sujāto gahuto-J (ibid. Plate XLVII. Fig.3)	352. Sujāta-J
15. Biḍala-J, Kukuṭa-J (ibid. Plate XLVII. Fig.5, and Plate LIII. Copyings 6)	383. Kukkuṭa-J
16. Maghādeviya-J (ibid. Plate XLVIII. Fig.2)	9. Makhādeva-J
17. Bhisaharaṇiya-J (ibid. Plate XLVIII. Fig.7)	488. Bhisā-J ¹⁸
18. Vitulapunaka-J (ibid. Plate XVIII. Middle Bas-relief)	545. Vidhurapaṇḍita-J
19. Gaja-J, Sasa-J (Kala 1951: No.7)	345. Gajakumbha-J

b. อยู่ในสภาพเสียหาย (2 แผ่นภาพ)

1. -----niya-J (Cunningham 1879: 51)	23. Bhojājānīya-J (?)
2. -----kata-J (ibid.)	(?)

II. ไม่ได้บ่งบอกว่าเป็นชาดก

a. เป็นเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก (3 แผ่นภาพ)

1. Abode Cātiyaṃ (Cunningham 1879: Plate XLVIII. Fig.6)	455. Mātuposaka-J
2. Usukaro Janako Rāja Sivaladevī (ibid. Plate XLIV. Fig.2)	539. Mahājanaka-J
3. Kaḍari-ki[narā] (ibid. Plate XIV)	341. Kaṇḍari-J, 536. Kuṇāla-J

บ. เป็นเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์อวทานศตกะ¹⁹ (1 แผ่นภาพ)

1. Vaduko katha[ṃ] dohati naḍode pavate (Cunningham 1879: Plate XIV, Plate LIII. Copyings 18)	Avdś. 6. Vaḍikaḥ
--	------------------

ค. เรื่องราวไม่ชัดเจน (8 แผ่นภาพ)

B. ภาพสลักหินที่ไม่มีชื่อจารึก

ก. เป็นเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดก (14 แผ่นภาพ)²⁰

1. Cunningham (1879: Plate XXVII. No.9)	206. Kuruṅgamiga-J
2. ibid. Plate XXVII. No.13	181. Asadisa-J
3. ibid. Plate XXVII. No.14	528. Mahābhodhi-J
4. ibid. Plate XXXIII. Fig.4	407. Mahākapi-J ²¹
5. ibid. Plate XXXIII. Fig.5	516. Mahākapi-J ²²
6. ibid. Plate XLI. Fig.1 and Fig.3	324. Cammasāṭaka-J
7. ibid. Plate XLII. Fig.1	253. Maṇikaṇṭha-J

(อ่านต่อหน้า 180)

¹⁹ Avadānaśataka: a century of edifying tales belonging to the Hīnayāna, Ed. by J. S. Speyer, *Bibliotheca Buddhica*. III, 1902.

²⁰ Hikata (1978b: 4-6) ได้แสดงจำนวนภาพสลักหินที่ไม่มีชื่อจารึกแต่เป็นเรื่องราวที่ปรากฏในคัมภีร์ไว้ 18 แผ่นภาพ แต่เนื่องจากมีภาพสลักหินที่ซ้ำซ้อนกันอยู่ ผู้เขียนจึงได้ตัดสิ่งซ้ำซ้อนกันออก คงเหลือไว้เพียง 14 แผ่นภาพ

²¹ Jm 27 Mahākapi-Jātaka, Cp 3.7 Kapirāja-Cariya

²² Jm 24 Mahākapi-Jātaka

(ต่อจากหน้า 179)

8. ibid. Plate XLV. Fig.5	46. Ārāmadūsaka-J, 268. Ārāmadūsaka-J
9. ibid. Plate XLV. Fig.7	42. Kapota-J
10. ibid. Plate XXXIV. Fig.3	283. Vaḍḍhakisūkara-J, 492. Tacchasūkara-J
11. ibid. Plate XLIII. Fig.8	372. Migapotaka-J
12. ibid. Plate XXVII. No.10	牛本生 (T24: 151a ²³ -152a ³)
13. Kala (1951: No.12)	316. Sasa-J
14. ibid. Nos.2-6	547. Vessantara-J ²³

II. เรื่องราวไม่ชัดเจน (10 แผ่นภาพ)

จากภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกที่ปรากฏอยู่ที่สถูปภารหุต พบว่ามีภาพสลักหินที่มีเรื่องราวไม่ชัดเจนและยากต่อการวินิจฉัยอยู่ถึง 18 แผ่นภาพ ซึ่งปัจจุบันยังคงเป็นปริศนา จึงเป็นสิ่งที่ต้องทำการศึกษาค้นคว้าต่อไป แต่ในขณะเดียวกันยังคงมีภาพสลักหินที่อยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์และสามารถอ่านเรื่องราวได้อยู่ถึง 37 แผ่นภาพ ไม่ว่าภาพสลักหินนั้นจะมีชื่อจารึกอยู่หรือไม่ก็ตาม ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาวิจัยอย่างยิ่ง

ความสัมพันธ์ของชาดกในคัมภีร์และชาดกในภาพสลักหิน

ใน 2 หัวข้อที่ผ่านมาได้กล่าวถึงชาดกที่ปรากฏในคัมภีร์และชาดกที่ปรากฏในภาพสลักหินแล้ว มาถึงหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ของชาดกที่ปรากฏในคัมภีร์และภาพสลักหิน โดยคัมภีร์ที่ใช้นี้จะคำนึงถึงลำดับชั้นหรือยุคของของคัมภีร์²⁴ กล่าวคือ เป็นการแยกพิจารณาระหว่าง

กลุ่มที่ 1 ภาพสลักหินที่อาศัยเพียง “คาถาชาดก” ก็เพียงพอต่อการอธิบายเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในภาพสลักหิน

กลุ่มที่ 2 ภาพสลักหินที่ลำพังอาศัยเพียง “คาถาชาดก” ไม่อาจอธิบายเนื้อความในภาพสลักหินได้ ต้องอาศัยเนื้อความที่อยู่ในส่วนของ “อรรถกถาชาดก” มาประกอบด้วย จึงจะสามารถอธิบายได้ถึงเรื่องราวที่อยู่ในภาพสลักหินได้

โดยในที่นี้ขอยกตัวอย่างกรณีศึกษาขึ้นมากลุ่มละ 1 ตัวอย่าง เพื่ออธิบายให้เห็นถึงการแบ่งกลุ่มดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรม โดยในกลุ่มที่ 1 อาศัย A.I.a.1 Miga-jātaka และกลุ่มที่ 2 อาศัย B.I.4 (ไม่มีชื่อจารึก) ขึ้นมาเป็นกรณีศึกษา

²⁴ เกี่ยวกับ “ยุคของคัมภีร์” สามารถแบ่งแยกย่อยลงไปได้ทั้งหมด 6 ยุค โดยมีลำดับดังต่อไปนี้ 1. ยุคต้น ได้แก่ พระสูตรตันตปิฎก 4 นิกาย อันได้แก่ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และบางคัมภีร์ในขุททกนิกาย เช่น สุตตนิบาต ธรรมบท ชาดก เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น และพระวินัยปิฎก (เว้นคัมภีร์ปรีวาร) 2. ยุครอยต่อระหว่างยุคต้นกับยุคอภิธรรม ได้แก่ ปฏิสัมภิทามรรคและนิตเทส 3. ยุคอภิธรรม ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎก 4. ยุครอยต่อระหว่างยุคอภิธรรมกับยุคอรรถกถา ได้แก่ เปฏุโกปเทส เนตติปกรณ์ มิลินทปัญหา 5. ยุคอรรถกถา ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา วิสุทธิมรรค และ 6. ยุคฎีกา ได้แก่ คัมภีร์ฎีกา อนุฎีกา และปกรณวิเสส (Mizuno 1964: 17-40)

กรณีศึกษาที่ 1: A.I.a.1 Miga-jātaka และ J 482 Ruru-jātaka

ภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดก: Miga-jātaka
(Cunningham 1879: Plate XXV. No.1)

เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาที่ปรากฏในภาพสลักหินและคัมภีร์ชาดก จะพบว่าในภาพสลักหินมีอยู่ด้วยกัน 3 เหตุการณ์ โดยมีลำดับดังนี้

เหตุการณ์ที่ 1 เริ่มจากทางด้านขวาของแผ่นภาพมีชาย 2 คนยืนอยู่ ชายคนหนึ่งกำลังโก่งธนูขึ้นพร้อมที่จะปล่อยลูกศร ซึ่งชายผู้นี้มีเครื่องประดับที่ศีรษะและสร้อยคอ โดยมีอีกคนหนึ่งที่ยืนอยู่ด้านข้างซึ่งนิ้วอยู่ ซึ่งชายผู้นี้ไม่มีเครื่องประดับอะไร และทางด้านซ้ายของแผ่นภาพ มีฝูงกวางที่กำลังวิ่งหนี เว้นเสียแต่กวางตัวที่อยู่ตรงกลางภาพที่หยุดนิ่งไม่ไปไหน ซึ่งเป็นกวางที่มีเขางดงามกว่ากวางตัวอื่น ๆ

ตรงนี้เป็นเหตุการณ์ที่ชายผู้ที่พลัดตกลงไปในแม่น้ำแล้วได้รับการช่วยเหลือจากพญากวาง (ชายผู้ที่ขึ้นัว) ได้นำทางพระราชามาล่าพญากวางเพราะเห็นแก่บำเหน็จรางวัลที่พระราชาก็พระราชทานให้ หากมีใครสามารถบอกที่อยู่ของพญากวางได้ (XIII. Terasanipāta vv.117-119)²⁵ ในขณะที่พระราชากำลังเฝ้าอยู่ ณ นั้น พญากวางบิหารได้วิ่งหนีเพื่อเอาชีวิตรอด แต่กวางพญากวางกลับไม่หวั่นไหวและเริ่มต้นสนทนากับพระราชถึงผู้ที่นำทางพระองค์มาถึงที่นี่ (vv.120-122)²⁶

เหตุการณ์ที่ 2 ทางด้านล่างของแผ่นภาพที่แสดงถึงแม่น้ำ ซึ่งทางด้านซ้ายล่างมีกวางตัวหนึ่งกำลังก้มดื่มน้ำอยู่ และในแม่น้ำมีชายคนหนึ่งกำลังขี่หลังกวางอยู่

-
- ²⁵ 117. Kassa gāmavaram dammi nāriyo ca alaṃkatā,
ko me taṃ migam akkhāti migānam migam uttaman ti.
118. Mayham gāmavaram dehi nāriyo ca alaṃkatā,
aham te migam akkhissam migānam migam uttaman ti.
119. Etasmim vanasaṇḍasmim ambā sālā ca pupphitā
indagopakasañchannā, etth' eso tiṭṭhati migo ti.
- ²⁶ 120. Dhanuṃ adejjham katvāna usuṃ sandhāy' upāgami,
migo ca disvā rājānam dūrato ajjhabhāsatha:
121. Āgamehi mahārāja, mā me vijjhi rathesabha,
ko nu te idam akkhāsi: etth' eso tiṭṭhatī migo ti.
122. Esa pāpacaro poso samma tiṭṭhati ārakā,
so hi me idam akkhāsi: etth' eso tiṭṭhate migo ti.

ตรงนี้เป็นเหตุการณ์ในบทสนทนาที่สืบเนื่องจากเหตุการณ์ที่ 1 ที่พญากวางถามถึงผู้ที่บอกที่อยู่ของตนให้แก่พระราชาทรงทราบ และพระราชาก็ตรัสตอบว่าชายผู้ที่ยืนอยู่ด้านข้างพระองค์นี้คือผู้ที่นำทางพระองค์มา จากนั้นพญากวางจึงได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่ตนได้ช่วยชีวิตชายผู้หนึ่งซึ่งได้พลัดตกลงไปในแม่น้ำที่เชี่ยวกราก (vv.123-125)²⁷

เหตุการณ์ที่ 3 ปรากฏอยู่ตรงกลางของแผ่นภาพ โดยมีภาพของกวางตัวเดิมและมีชาย 3 คนกำลังประนมมือเหมือนกำลังสนทนากันอยู่ ซึ่งชายผู้ที่ยืนอยู่ด้านหน้าสุดมีเครื่องประดับที่ศีรษะและสร้อยคอ แต่ชายอีก 2 คนไม่มี

ตรงนี้เป็นเหตุการณ์ภายหลังจากที่พระราช (ชายผู้ที่ยืนอยู่ด้านหน้าสุด) ได้ทราบถึงเรื่องราวความเป็นไปในเหตุการณ์ที่ 2 แล้วเสด็จเข้ามาสนทนากับพญากวางถึงบุคคลผู้ประทุษร้ายมิตรและการกล่าวมุสาว่าท (vv.126-133)²⁸

²⁷ 123. Saccam kir' evaṃ āhaṃsu: narā ekacchiyā idha,
kaṭṭhaṃ viplāviṭaṃ seyyo na tv-ev' ekacchiyo naro ti.

124. Kin nu rurū garahasī migānaṃ
kiṃ pakkhināṃ kiṃ pana mānusānaṃ,
bhayaṃ hi maṃ vindati napparūpaṃ
sutvāna taṃ mānusiṃ bhāsamaṇaṃ.

125. Yam uddhariṃ vahane vuyhamānaṃ
mahodake salile sīghasote
tatonidānaṃ bhayaṃ āgataṃ mama.
dukkho have rāja asabbhi saṅgamo ti.

จากเนื้อความข้างต้นทำให้เห็นว่า ลำพังเพียง “คาถาชาดก” ใน J 482 โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยเนื้อความที่อยู่ในส่วนของ “อรรถกถาชาดก” ก็สามารถอธิบายได้ถึงเรื่องราวที่อยู่ใน A.I.a.1 ได้ทั้งหมด

(เชิงอรรถต่อจากหน้า 184)

28

126. So 'haṃ catuppattam idaṃ vihaṅgamaṃ
tanucchidaṃ hadaye ossajāmi,
hanāmi mittadduṃ akiccakāriṃ
yo tādisaṃ kammakataṃ na jānātīti.
127. Dhī-r-assa bālassa have janinda,
santo vadhaṃ na-ppasaṃsanti jātu,
kāmaṃ gharaṃ gacchatu pāpadhammo,
yañ c' assa bhaṭṭhaṃ tad etassa dehi,
ahañ ca te kāmakaro bhavāmīti.
128. Addhā rurū aññātaro sataṃ so
yo dūbhato mānusassa na dubbhi,
kāmaṃ gharaṃ gacchatu pāpadhammo,
yañ c' assa bhaṭṭhaṃ tad etassa dammi,
ahañ ca te kāmācāraṃ dadāmīti.
129. Suvijānaṃ sigālānaṃ sakuntānañ ca vassitaṃ,
manussavassitaṃ rāja dubbijānataraṃ tato.
130. Api ce maññatī poso 'ññātimitto' 'sakhā' ti vā
yo pubbe sumano hutvā pacchā sampajjate diso ti.

ในกลุ่มที่ 1 นั้นนอกจากกรณีศึกษาของ A.I.a.1 ดังกล่าว ยังปรากฏภาพสลักหินอื่น ๆ เช่น ภาพสลักหินที่มีชื่อจารึกบ่งบอกว่าเป็นชาดก A.I.a.2 Nāga-J (J 267 Kakkāṭa-J), A.I.a.5 Laṭuva-J (J 357 Laṭukika-J), A.I.a.12 Uda-J (J 400 Dabbhapuppha-J), A.I.a.13 Secha-J (J 174 Dūbhiyamakkāṭa-J), A.I.a.16 Maghādeviya-J (J 9 Makhādeva-J) และภาพสลักหินที่ไม่มีชื่อจารึกแต่เป็นเรื่องราวของชาดก B.I.1 (J 206 Kuruṅgamiga-J), B.I.6 (J 324 Cammasāṭaka-J), B.I.7 (J 253 Maṇikaṇṭha-J), B.I.11 (J 372 Migapotaka-J) เป็นต้นที่อาศัยเพียง “คาถาชาดก” ก็เพียงพอต่อการอธิบายเรื่องราวในภาพสลักหิน

เมื่อพิจารณาถึงลำดับการกำเนิดแล้วจะพบว่า กรณีนี้ถือว่าเป็นเรื่องปกติที่คาถาชาดกซึ่งอยู่ในส่วนของพระไตรปิฎกย่อมมีความเก่าแก่มากกว่าภาพสลักหินที่ถูกสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 3 หรือ 2 ศตวรรษก่อนคริสตกาล ดังนั้นเมื่อมีการเริ่มต้นสร้างภาพสลักหินจึงอาศัยเรื่องราวจากคาถาชาดกเป็นบรรทัดฐานในการสร้าง

คาถาชาดก

ภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดก

(เชิงอรรถต่อจากหน้า 185)

131. Samāgatā jānapadā negamā ca samāgatā:
migā dhaññāni khādanti, taṃ devo paṭisedhatū 'ti.
132. Kāmaṃ janapado māsi, raṭṭhañ cāpi vinassatu,
na tv-evāhaṃ ruruṃ dubbhe datvā abhayadakkhiṇaṃ.
133. Mā me janapado āsi, raṭṭhañ cāpi vinassatu,
na tv-evāhaṃ migarājassa varaṃ datvā musā bhaṇe ti.

กรณีศึกษาที่ 2: B.I.4 และ J 407 Mahākapi-Jātaka

ภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดก: ไม่ปรากฏชื่อจารึก
(Cunningham 1879: Plate XXXIII. Fig.4)

เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาที่ปรากฏในภาพสลักหินและคัมภีร์ชาดก จะพบว่าในภาพสลักหินมีอยู่ด้วยกัน 3 เหตุการณ์ โดยมีลำดับดังนี้

เหตุการณ์ที่ 1 อยู่ทางด้านบนของแผ่นภาพ มีลิงตัวหนึ่งพาดตัว ซึ่งอยู่กับต้นมะม่วง 2 ต้น ซึ่งบริเวณกลางแผ่นภาพมีลักษณะเหมือนแม่น้ำ ที่มีปลาว่ายอยู่ และมีลิงกำลังปีนต้นมะม่วงจากทางด้านขวา ผ่านลิงตัวที่พาดตัวเข้ากับต้นมะม่วง ลงไปยังด้านซ้ายมือ

เหตุการณ์ที่ 2 อยู่บริเวณกลางแผ่นภาพ มีชาย 2 คนยืนถือผ้าอยู่

เหตุการณ์ที่ 3 อยู่บริเวณด้านล่างของแผ่นภาพ เป็นภาพการนั่งสนทนากันบนที่นั่งของลิง (ด้านซ้ายมือ) และชายผู้หนึ่ง (ด้านขวามือ) ตรงกลางระหว่างลิงและชายผู้นั้น มีภาพของอีกผู้หนึ่งที่คล้ายกับกำลังประนมมืออยู่

จากทั้ง 3 เหตุการณ์ในข้างต้น เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับ “คาถาชาดก” แล้วพบว่า เป็นบทสนทนากันระหว่างพญาวานรและพระราชา โดยเริ่มจากการถามของพระราชาที่สงสัยในการกระทำของพญาวานรว่า เหตุใดจึงทอดตัวเป็นสะพานให้วานรตัวอื่น ๆ ก้าวข้ามไป (VII. Sattanipāta v.83)²⁹ ซึ่งจากบทสนทนานี้ น่าจะอยู่ในลักษณะของการนั่งสนทนากันในเหตุการณ์ที่ 3 จากนั้นพญาวานรได้ตอบคำถามและอธิบายถึงลักษณะของการพาดตัวซึ่งอยู่กัปตันมะม่วงทั้งสองแก่พระราชา ซึ่งตรงกับเหตุการณ์ที่ 1 (vv.84-88)³⁰ และจบด้วยการให้โอวาทในตอนท้ายของการสนทนา (v.89)³¹

²⁹ 83. Saccaṃ kir' evaṃ āhaṃsu: narā ekacciya idha,
kaṭṭhaṃ viplāviṭaṃ seyyo na tv-ev' ekacciyo nara ti.

³⁰ 84. Rājāhaṃ issaro tesāṃ yūthassa parihārako
tesāṃ sokaparetānaṃ bhītānaṃ te arindama.

85. Sa laṃghayitvā attānaṃ vissatṭhadhanuno satāṃ
tato aparapādesu daḷhaṃ baddhalatāguṇaṃ.

86. Chinnabbhaṃ iva vātena nuṇṇo rukkhāṃ upāgamiṃ,
so 'haṃ appabhavaṃ tattha sākhaṃ hatthehi aggahi.

ใน “คาถาชาดก” พบเพียงเหตุการณ์ที่ 1 และ 3 เท่านั้น ไม่สามารถอธิบายได้ถึงเหตุการณ์ที่ 2 ที่มีชาย 2 คนกำลังยืนถือผ้าและภาพของแม่น้ำที่อยู่เหนือชายทั้งสองขึ้นไปเล็กน้อยได้ แต่เมื่อตรวจสอบกับเนื้อความที่อยู่ใน “อรรถกาชาดก” แล้วกลับได้คำตอบของเหตุการณ์ที่ 2 และความหมายของภาพแม่น้ำ กล่าวคือ พญาวานรได้พาบริวารมากินมะม่วง ณ ที่แห่งนี้ แต่บังเอิญมีมะม่วงตกลงไปในแม่น้ำและลอยไปติดชายของชาวประมง ซึ่งภายหลังได้นำไปถวายแก่พระราชา เมื่อพระราชาเสวยแล้วทรงติดพระทัยในรสของมะม่วงนั้น จึงได้เสด็จพร้อมด้วยข้าราชบริพารไปยังต้นมะม่วงนั้น ในคำคือนั้นพญาวานรและบริวารได้ออกมาเพื่อกินมะม่วงเหมือนเดิม แต่ถูกพบเข้าโดยพระราชาซึ่งหมายเอาชีวิตของวานรฝูงนี้ เพื่อช่วยชีวิตของบริวาร พญาวานรจึงทอดตัวเป็นสะพานดังเหตุการณ์ที่ 1 แต่ปรากฏว่ามีวานรตัวหนึ่งหมายทำร้ายพญาวานร จึงกระโดดเหยียบหลังพญาวานรอย่างแรง (ลิงที่อยู่ด้านบนสุดของแผ่นภาพ ?) ทำให้พญาวานรได้รับบาดเจ็บ พระราชาได้ทอดพระเนตรเห็น

(เชิงอรรถต่อจากหน้า 188)

87. Taṃ maṃ viyāyataṃ santaṃ sākāya ca latāya ca
samanukkamantā pādehi sotthiṃ sākāhigā gatā.
88. Taṃ maṃ na tapate bandho, vadho me na tapessati,
sukham āharitaṃ tesam yesam rajjam akārayiṃ.
- 31 89. Esā te upamā rāja atthasandassanī kata,
raṅgī rāṭṭhassa yoggassa balassa nigamassa ca
sabbesaṃ sukham eṭṭhabbaṃ khattiyena pajānatā ti.

เหตุการณ์โดยตลอด จึงมีรับสั่งให้สร้างหอคอยและผูกแคร่แล้วค่อย ๆ นำ
ภญฺญาวนรลงมา จากนั้นทรงรับสั่งให้นำผ้ามาคลุมให้แก่ภญฺญาวนร
(piṭṭhiyaṃ kāsāvavattham pattharāpetvā) จึงเป็นที่มาของภาพ
เหตุการณ์ที่ 2 ที่มีชาย 2 คนถือผ้าอยู่นั่นเอง (JA III: 370-372)

จากกรณีศึกษานี้เป็นตัวอย่างของกลุ่มที่ 2 ซึ่งทำให้เราได้เห็นวาทะ
ภาพสลักหินบางภาพล้าหลังเพียง “คาถาชาดก” ก็ไม่อาจอธิบายเนื้อความ
ในภาพสลักหินได้ทั้งหมด ต้องอาศัยเนื้อความที่อยู่ในส่วนของ “อรรถกถา
ชาดก” มาประกอบด้วย จึงจะสามารถอธิบายได้ถึงเรื่องราวที่อยู่ในภาพ
สลักหินได้ทั้งหมด ดังนั้นเมื่อเริ่มต้นสร้าง “ภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดก”
นอกจากอาศัยเรื่องราวจาก “คาถาชาดก” เป็นบรรทัดฐานแล้ว ในบาง
ภาพสลักหินยังต้องอาศัยเรื่องราวจาก “อรรถกถาชาดก” ด้วย ซึ่งภาพ
สลักหินในกลุ่มนี้ นอกจากกรณีศึกษาดังกล่าว ยังมีปรากฏในภาพสลัก
หินดังเช่น A.I.a.6 Chadamtīya-J (J 514 Chaddanta-J), A.I.a.9
Hamsa-J (J 32 Nacca-J) เป็นต้น และนั่นหมายความว่าเนื้อหาใน
“อรรถกถาชาดก” มีส่วนที่มีความเก่าแก่กว่า “ภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดก”
ซึ่งถูกสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 3 หรือ 2 ศตวรรษก่อนคริสต์กาล

อรรถกถาภาษาบาลีที่เราใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ เกิดขึ้นจากการรจนา
ของพระพุทธโฆสะจารย์และพระอรรถกถาจารย์รุ่นถัดมา โดยอาศัย
เนื้อหาจากอรรถกถาภาษาสิงหลหลายฉบับที่เรียกว่า “โบราณอรรถกถา”
อาทิ มหาอรรถกถา มหาปัจจุอรรถกถา กุรุนทอรรถกถา เป็นต้น³³ นำมา

³³ เรื่องของความเก่าใหม่ของอรรถกถาพระไตรปิฎกที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน Sodō
Mori ได้เริ่มต้นโดยการสืบค้นข้อความที่มีการอ้างอิงถึง “อรรถกถาชั้นเก่า”

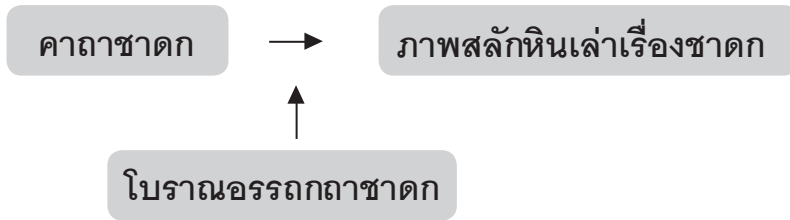
เรียบเรียงและแปลเป็นภาษาบาลีราวพุทธศตวรรษที่ 10³⁴ แต่ผลจากการวิจัยชิ้นนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เนื้อหาในอรรถกถาชาดกนั้นมีส่วนที่เกิดขึ้นก่อนการสร้างภาพสลักหินที่การุฬ กล่าวคือ เกิดขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 3³⁵ การนำหลักฐานจากภาพสลักหิน ซึ่งเป็นหลักฐานที่มีอายุการสร้างค่อนข้างชัดเจน มาช่วยในการระบุอายุการเกิดขึ้นของเนื้อหาในคัมภีร์ เป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพและมีความน่าเชื่อถือสูง

(เชิงอรรถต่อจากหน้า 190)

หรือ “โบราณอรรถกถา” ที่ปรากฏในเนื้อหาของอรรถกถาฉบับที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันซึ่งรจนาโดยพระพุทโธมโสภาจารย์ (Mori 1984) ซึ่งจากงานวิจัยนี้ทำให้เห็นว่าอรรถกถาที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้มีชั้นของความเก่าใหม่อยู่ในตัว จากนั้น Norihisa Baba ได้ขยายขอบข่ายการวิจัยออกไป โดยการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดที่ปรากฏในอรรถกถากับหลักคำสอนที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งของเถรวาทและนิกายอื่น ๆ รวมถึงวิมุตติมรรค (Vimuttimaggā) วิสุทธิมรรค (Visuddhimaggā) และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง (Baba 2008) ซึ่งจากงานวิจัยนี้ทำให้เห็นถึงสิ่งที่เป็นแนวคิดของพระพุทโธมโสภาจารย์ในอรรถกถาที่ใช้อยู่ในปัจจุบันและสิ่งที่เป็นแนวคิดของอรรถกถาจารย์ผู้รจนาโบราณอรรถกถา

34 พระพุทโธมโสภาจารย์ได้รจนาอรรถกถาพระไตรปิฎก 4 นิกาย ได้แก่ อรรถกถาของทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกาย ในช่วง ค.ศ.430-435 โดยอาศัยเนื้อหาจากอรรถกถาภาษาสิงหลหลายฉบับ นำมาเรียบเรียงและแปลเป็นภาษาบาลี (Mori 1984: 552) สำหรับอรรถกถาฉบับอื่นๆ นอกจากนี้อาจมีทั้งผลงานของพระพุทโธมโสภาจารย์และพระอรรถกถาจารย์รุ่นถัดมาก็ตาม แต่ระยะเวลาดังกล่าวไม่ห่างจากนี้มากนัก จึงอาจกล่าวได้ว่าอรรถกถาภาษาบาลีที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันกำเนิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 10 แต่เนื้อหาที่ปรากฏในนั้น โดยเฉพาะเนื้อหาของอรรถกถาภาษาสิงหลหรือโบราณอรรถกถาต้องมีความเก่าแก่กว่านั้น และหากเชื่อตามจารีตชาวพุทธ อรรถกถาภาษาสิงหลหรือโบราณอรรถกถานี้ต้องเกิดขึ้นแล้วตั้งแต่วัง

(เชิงอรรถอ่านต่อหน้า 192)

บทสรุปและแนวทางในการวิจัยต่อไป

จากการศึกษาความสัมพันธ์ของชาดกที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก (คาถาชาดก) และอรรถกถา กับชาดกที่ปรากฏในภาพสลักหินที่สุพรรณภูมิ ทำให้เราพบว่า

1. ภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกส่วนใหญ่เน้นได้อาศัย “คาถาชาดก” เป็นบรรทัดฐานในการสร้าง โดยจะปรากฏเรื่องราวในส่วนที่เป็น “เรื่องราวในอดีต” (atītavatthu) ซึ่งสอดคล้องกับ “คาถาชาดก” ที่จะมีเพียงเรื่องราวในอดีตเท่านั้น

(เชิงอรรถต่อจากหน้า 191)

พุทธกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื้อหาในอรรถกถาชาดกและอรรถกถาธรรมบท

35 ได้มีการพบข้อความการอ้างอิงจาก “ไบรณอรรถกถาชาดก” ในอรรถกถาภาษาบาลีที่ใช้ในปัจจุบันอยู่หลายแห่ง แม้ในอรรถกถาชาดกเองก็ตามก็มีข้อความอ้างอิงดังกล่าวอยู่ด้วย อาทิ Yaṃ pana Jātakatṭhakathāya “tadā sattāhajāto Rāhulakumāro hotīti” vuttaṃ taṃ sesatṭhakathāsu n’ atthi. Tasmā idam eva gahetabbam. (JA I: 62) ซึ่งเป็นไปได้ที่จะมีการอ้างอิง “อรรถกถาชาดก” ใน “อรรถกถาชาดก” กันเอง อีกทั้งยังเป็นข้อความที่ปฏิเสธหรือไม่เห็นพ้องกับข้อความที่อ้างอิงมา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยืนยันถึงการมีอยู่ “ไบรณอรรถกถาชาดก” ที่เป็นอรรถกถาชั้นเก่า (Mori 1984: 192-193)

2. มีภาพสลักหินเล่าเรื่องชาดกบางส่วนที่มีเรื่องราวนอกเหนือจากที่ปรากฏใน “คาถาชาดก” กล่าวคือ เรื่องราวเหล่านั้นไม่ปรากฏใน “คาถาชาดก” แต่ปรากฏใน “อรรถกถาชาดก”

3. เพื่อพิจารณาถึงอายุของภาพสลักหินที่การุฬกับอรรถกถาชาดก ซึ่งภาพสลักหินมีความเก่าแก่กว่าคัมภีร์อรรถกถาชาดกที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งที่ค่อนข้างจะขัดแย้งกันว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในภายหลังจะมาปรากฏในสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนได้อย่างไร แต่จากการศึกษาวิจัยเชิงคัมภีร์ทำให้พบว่าในอรรถกถาชาดกที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน มีส่วนของ “โบราณอรรถกถาชาดก” อยู่ด้วย จึงมีความเป็นไปได้ว่าเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในภาพสลักหินนั้น เป็นเนื้อหาในส่วนของ “โบราณอรรถกถาชาดก” ที่มีมาก่อนอรรถกถาชาดกที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้ศึกษาความสัมพันธ์ของชาดกที่ปรากฏในคัมภีร์กับชาดกที่ปรากฏในภาพสลักหินที่สถูปการุฬ โดยอาศัยเพียง “คาถาชาดก” ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและเนื้อหาใน “อรรถกถาชาดก” ซึ่งเป็นคัมภีร์บาลีของเถรวาทเท่านั้น นอกจากนี้ยังเป็นเพียงการยกตัวอย่างบางส่วนขึ้นมาวิเคราะห์เท่านั้น แต่ดังที่กล่าวไว้ในข้างต้นว่า คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับชาดกนั้นไม่ได้มีเพียงเท่านี้ ยังมีในส่วนของคัมภีร์สันสกฤต ทิเบต และจีนโบราณอยู่ด้วย ซึ่งผู้เขียนจะขยายขอบเขตการศึกษาออกไป และจะนำมาเสนอในวาระต่อไป

นอกจากนี้ ผู้เขียนขอตั้งข้อสังเกตไว้สักกรณีหนึ่งเกี่ยวกับ “สิ่งที่เรียกว่าชาดก” ว่าถ้าหาก “ชาดก” ที่ถูกจัดอยู่ใน “นวังคัสตฤศาสน์” มีเพียง “ร้อยกรอง” หรือ “คาถา” เท่านั้น เหตุใดจึงไม่ถูกจัดรวมเข้าอยู่ในหมวดของ “คาถา” เหมือนดังธรรมดา เถรวาทหรือเถรวาท เพราะในบางคาถาโดยเฉพาะที่ปรากฏในนิบาตต้นๆ แทบไม่เห็นถึงเรื่องราวชาดกเลย

แต่ถ้า “ชาดก” ไม่ได้มีเพียงเฉพาะ “คาถา” เท่านั้น แต่ยังต้องประกอบด้วย เรื่องราวในปัจจุบัน (paccuppannavatthu) เรื่องราวในอดีต (atītavatthu) และประชุมชาดก (samodhāna) แล้ว เหตุใดจึงมีเพียง “คาถาชาดก” เท่านั้นที่อยู่ในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่ต้องทำการศึกษากันต่อไป

** บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของผลงานวิจัยในฐานะนักวิจัยพิเศษ สถาบันวิจัย Research Institute for Buddhist Culture (RIBC) และได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากมูลนิธิ Sato Yo International Scholarship Foundation (SISF) ประเทศญี่ปุ่น ประจำปี พ.ศ. 2559

อักษรย่อและบรรณานุกรม

อักษรย่อคัมภีร์

Avdś	<i>Avadānaśataka</i>
Cp	<i>Cariyāpiṭaka</i>
J	<i>Jātaka</i>
JA	<i>Jātaka with Commentary</i>
Jm	<i>Jātaka-mālā</i>
T	<i>Taishō-shinshū-daizōkyō</i> 大正新脩大藏經

อักษรย่ออื่น ๆ

PTS	Pali Text Society
-----	-------------------

หลักฐานอื่น ๆ

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานินโย.

2559 “การวิจัยเชิงคัมภีร์: กรณีศึกษาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร.”

ธรรมธारा วารสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา 2: 1-33.

ปทุมธานี: สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย.

BABA, Norihisa (馬場紀寿).

2008 *Jōzabu-bukkyō-no-shisō-keisei: Budda-kara-budda-gōsa-e* 上座部仏教の思想形成: ブッダからブッダゴースアへ (รูปแบบแนวคิดพระพุทธศาสนาเถรวาท: จากยุคพุทธกาลถึงยุคพระพุทธโฆษาจารย์). Tokyo: Shunjusha.

CUNNINGHAM, Alexander.

1879 *The Stūpa of Bharhut: A Buddhist Monument Ornamented with Numerous Sculptures Illustrative of Buddhist Legend and History in the Third Century B.C.* London: Allen.

HIKATA, Ryushō (干瀧龍祥).

1978a *Kaitei-zōho-ban Honshōkyō-rui-no-shisō-shiteki-kenkyū* 改訂増補版 本生経類の思想史的研究 (งานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ของแนวคิดในคัมภีร์ชาดกและคัมภีร์เทียบเคียงฉบับปรับปรุง). Tokyo: Sankibo-busshorin.

1978b *Kaitei-zōho-ban Honshōkyō-rui-no-shisō-shiteki-kenkyū: Fuhen* 改訂増補版 本生経類の思想史的研究: 附篇 (งานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ของแนวคิดในคัมภีร์ชาดกและคัมภีร์เทียบเคียง: ภาคผนวก ฉบับปรับปรุง). Tokyo: Sankibo-busshorin.

KALA, Satish Chandra.

1951 *Bharhut Vedikā*. Allahabad: Municipal Museum.

MAYEDA, Egaku (前田恵學).

1964 *Genshi-bukkyō-seiten-no-seiritsu-shi-kenkyū* 原始佛教
聖典の成立史研究 (งานวิจัยประวัติการกำเนิดคัมภีร์พุทธศาสนา
ยุคต้น). Tokyo: Sankibo-busshorin.

MITRA, Rājendralāla.

1882 "Bodhisattva Avadāna." *The Sanskrit Buddhist Literature of Nepal*: 49-56. Calcutta: Asiatic Society of Bengal.

MIZUNO, Kōgen (水野弘元).

1964 *Pāri-bukkyō-wo-chūshin-toshita-bukkyō-no-shinshikiron* パーリ仏教を中心とした仏教の心識論 (จิตในพระพุทธศาสนา กรณีศึกษาพระพุทธศาสนาสายบาลี). Tokyo: Sanki-bo-busshorin.

MORI, Sodō (森祖道).

1984 *Pāri-bukkyō-chūshaku-bunken-no-kenkyū* パーリ仏教註
釈文献の研究 (งานวิจัยคัมภีร์อรรถกถาในพระพุทธศาสนาสาย
บาลี). Tokyo: Sankibo-busshorin.

SUGIMOTO, Takushū (杉本卓洲).

1960 "Bāruhuto-chōkoku-ni-okeru-jātaka-ni-tsuite バールフ
ト彫刻におけるジャータカについて (ชาดกในภาพสลักหินที่
ภารhut)." *Indogaku- bukkyōgaku-kenkyū* 印度学仏教学研究
8: 148-149.

ตนแลเป็นที่พึงแห่งตน คนอื่นใครเล่า จะพึงได้
 หากบุคคลฝึกตนดีแล้วไซ้ร้ ย่อมได้ที่พึงที่ได้โดยยากเย็น
 พุทธวจนะในธรรมบท คาถาที่ 160

อตตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ
 โโก หิ นาโถ ปโร สียา
 อตฺตนา หิ สุทฺถุเตน
 นาถํ ลภติ พุทฺธลภํ
 (บาลี: ชุ.ธ. 25/22/36¹⁵⁻¹⁶)

ātmā tv ihātmano nāthaḥ
 ko nu nāthaḥ paro bhavet,
 ātmanā hi sudāntena
 nāthaṃ labhati paṇḍitaḥ.
 (สันสกฤต: Uv 23.11)

身不能利
 安能利人
 心調体正
 何お願不至
 (จีน: T4: 566a²⁻³)

བདག་ཉིད་གི་མགོན་ཡིན་གྱི།
 གཞན་ལ་སྤུ་ཞིག་མ་གོན་ངུ་འགྱུར།
 བདག་ཉིད་བདག་གི་མགོན་གྱུར་པའི།
 མཁས་པས་ཚོས་རྒྱམས་འཛོལ་བར་འགྱུར།
 (ทิเบต: Uv 23.11)